

Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти

Олександра САВЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, академік НАПН України

Вектор сучасної шкільної освіти – розвиток індивідуальності учнів. А саме: виявлення їх потенціалу у пізнанні, комунікації, активній і свідомій громадянській позиції, відповідальному ставленні до природи, свого здоров'я і життя інших людей тощо. Такі ціннісні орієнтири змінюють наголоси у розумінні якості шкільної освіти. Вчені і практики прагнуть визначити найбільш важливі і стійкі залежності між метою, умовами і результатами навчання учнів. Здійснити це дуже складно, адже навколишній світ надто багатомірний і слабо прогнозований; шкільна практика зазнає швидких, часто непередбачуваних змін; і досі не вдається досягти узгодженості між новими вимогами до якості освіти і створенням умов щодо їх виконання [1; 2].

Диференціація учнів здійснюється здебільшого за шкільними балами і поведінкою, хоча за вимогами особистісно орієнтованого навчання потрібно враховувати дуже широкий діапазон індивідуальних відмінностей. Вже у початковій школі в одному класі є розвинені, добре мотивовані до навчання діти, і ті, хто потребує особливої уваги: гіперактивні, соціально занедбані, хронічно хворі, з ослабленою увагою, нерозвиненою моторикою тощо. Вчителі відзначають, що частіше зустрічаються малюки, які демонстративно уникають виконавчої діяльності. З віком діапазон проявів індивідуальних особливостей учнів звужується, бо деякі якості компенсуються, а деякі стають прихованими.

Необхідність адекватного реагування на запити варіативної практики зумовлює потребу гнучкого поєднання організації «освіти для всіх» з «освітою для кожного». Це передбачає перехід від «навчання усіх усього» до оволодіння кожним учнем навчальними досягненнями на такому рівні, який дає змогу йому вчитися далі.

Потреба досягнення учнями запланованих результатів навчання зосереджує увагу науковців і практиків на **компетентнісному підході**. Попри наявність багатьох публікацій, вважаємо корисним, по-перше, актуалізувати динаміку розвитку цього феномену, по-друге, висвітлити роль ключових компетентностей як нового результату освіченості учнів, по-третє, розкрити значущість ключової компетентності «уміння вчитися» як умови і результату повноцінного навчального процесу.

Вивчаючи становлення компетентнісної ідеї в європейській освіті, О.І. Локшина зазначає [3], що, на думку американського вченого Пола Хейджера, у процесі розуміння поняття «компетентність» можна виділити три етапи:

– перший (1960–1970 рр.) – компетентність в освіті розуміється як проста демонстрація діяльності;

– другий – перехідний (1970–1990 рр.) – компетентність тлумачать як загальні навички, які визначають характер майбутньої діяльності або виконання певних дій;

– третій (починаючи з 90-х років ХХ ст.) – компетентності починають практикуватися як такі, що обов'язково потребують як елементів виконання, так і володіння людиною певними інтелектуальними, моральними та соціальними якостями.

Входження України в європейський освітній простір зобов'язує швидко реагувати **на нові виклики часу**:

– глобалізацію (відкритість простору, конкуренція на ринках праці);

– демографічну кризу (зменшення людських ресурсів вимагає оптимально використовувати освітній та виробничий потенціал населення);

– інновації в науково-технічній сфері (інформаційно-комунікаційні технології, нанотехнології, біотехнології тощо);

– швидкість і частоту комунікацій людей у різних сферах, які змінюють індивідуальне середовище і освітній простір країни.

У цих умовах зростають вимоги до якості освіти і виникає запит на *компетентних учителів і компетентних учнів*.

Тривалі наукові дискусії дали змогу вченим виокремити **чотири базові характеристики поняття «компетентність»**. А саме:

– використання компетентності завжди відбувається у певному контексті (скажімо, у конкретній навчальній ситуації);

– компетентність завжди є результатом, вона характеризує те, що може зробити індивід, а не описує процес, під час якого він набув цю компетентність (наприклад, учень показує, що саме він уміє, а не розповідає: «Я читав, я писав...»);

– для вимірювання здатності індивіда користуватися компетентністю потрібні чітко визначені та затверджені стандарти;

– компетентність є мірою того, що індивід може зробити у конкретно визначений час.

Після виявлення сутнісних характеристик компетентностей розпочався відбір ключових компетентностей. Вважається, що імпульсом для цієї роботи були рекомендації Всесвітньої декларації про освіту для всіх «Назустріч базовим освітнім потребам» (Таїланд, 1990 р.). Хоча в рекомендаціях не вживався термін *компетентність*, однак наголошувалось на взаємодії знань, умінь, мотивації, цінностей, ставлень у засвоєнні особистістю важливих соціальних і поведінкових контекстів.

У 2000 році у Варшаві відбувся регіональний форум «Освіта для всіх» за участю 50 країн, на якому ці ідеї набули подальшого розвитку. Зокрема, підкреслювалось, що метою базової освіти має бути особистісний і соціальний розвиток дітей, їх гармонійна інтеграція у навколишнє середовище. Таке розуміння цілей школи привертало увагу до потреби забезпечення досягнення учнями певного рівня компетентності, а не вимірювання обсягу знань чи досягнення широкої інформативності навчання [4].

У 1996 році у доповіді ЮНЕСКО щодо освіти для XXI століття (згодом вона стала дуже відомою і цитованою в усіх країнах світу як доповідь Жака Делора) було сформульовано чотири ціннісні напрями, за якими має розвиватися освіта. Це: *вміння людей жити разом, вміння вчитися, вміння діяти, вміння бути*. Вчені визнали, що, по суті, це **глобальні компетентності, які з часом набувають усе більшого значення для світу** [5, с. 32].

Що ж означають ці «стовпи» освіти XXI століття?

Вміння жити разом – знання і розуміння культури інших народів, інших традицій, духовних цінностей. На цій основі має формуватися мораль мирного співіснування народів, як між країнами, так і в межах однієї країни.

Вміння вчитися – проголошено як обов'язкову умову для навчання впродовж життя. Її пропонувалося формувати шляхом широкої академічної освіти з поглибленим вивченням окремих спеціальних предметів.

Вміння діяти – можливість людини діяти в різних ситуаціях, часом непередбачуваних, працювати в команді.

Вміння бути – повинно охоплювати вміння і навички для повної реалізації природних задатків кожної людини (уява, фізична сила, естетичний смак, здатність до спілкування тощо).

Наприкінці 90-х років Рада Європи запропонувала освітянам перелік з п'яти груп ключових компетентностей, якими мають володіти молоді європейці. Наведемо їх, оскільки вони стали орієнтиром для визначення ключових компетентностей у сучасній шкільній освіті. Зокрема, вони включають: 1) політичні та соціальні компетентності; 2) компетентності, пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві; 3) компетентності, що стосуються володіння усним та письмовим спілкуванням, зокрема володіння більш ніж однією мовою; 4) компетентності, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства; 5) вміння вчитись – як базис для навчання у професійному і соціальному контекстах.

Для середньої школи запропоновано в учнів формувати *сім груп ключових компетентностей*:

1) грамотність (читання, письмо, арифметика);

2) загальні навички (комунікація, здатність навчатися, лідерство);

3) особистісні компетентності (вмотивованість, цікавість, креативність, чесність, наполегливість тощо);

4) ІКТ-компетентності;

5) володіння іноземними мовами;

6) соціальні компетентності як інструмент підтримання стосунків для економічної і соціальної інтеграції в багатонаціональному та багатокультурному суспільстві;

7) компетентності з науки і технологій, які передбачають наукову грамотність [6].

У 2005 році в Європейському Союзі, враховуючи наявний досвід компетентнісної освіти і перспективи розвитку школи у XXI столітті, було визначено **довідкову систему ключових компетентностей**. Вона охоплює вісім компетентностей: спілкування рідною мовою; спілкування іноземною мовою; тематична компетентність та базові компетентності з науки і технологій; цифрова компетентність; уміння вчитись; міжособистісна, міжкультурна і соціальна компетентності та громадянська компетентність; підприємливість; культурна виразність (див. табл. 1) [6, с. 12–13].

Останнім часом компетентність характеризують як *комбінацію знань, умінь та ставлень у відповідному контексті діяльності людини*, а ключову компетентність як таку, що формують передусім для особистісного розвитку, активного громадянства, соціальної інтеграції та зайнятості. Звідси висновок, що *ключові компетентності є як особистісною, так і соціальною цінністю*, вони вигідні кожному учню і суспільству в цілому.

Відмінності між знанням і компетентнісним підходами, на наш погляд, виразно виявляє їх

зіставлення за метою, змістом, позицією вчителя і результатами навчання (див. табл. 2).

Українські вчені О.В. Овчарук, О.І. Локшина, Н.М. Бібік, О.І. Пометун, О.Я. Савченко та ін. на основі вивчення зарубіжного досвіду і потреб розвитку української школи визначили таку **сукупність ключових компетентностей**:

- уміння вчитися (навчальна); громадянська; загальнокультурна;
- компетентність з інформаційних та комунікаційних технологій; соціальна; підприємницька; здоров'язбережувальна.

Предметна компетенція – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах конкретного предмета, що дає змогу учневі автономно виконувати певні дії для розв'язання певної навчальної проблеми (завдання, ситуації).

Взаємозв'язок між категоріями компетентного підходу зображено на схемі 1.

Втілення ключових і предметних компетентностей у змісті шкільної освіти здійснюється шляхом виявлення можливостей конкретного предмета для кожної з них. Технологічно це означає, що сукупність компетентностей має бути чітко відображена у цілях Державного стандарту, навчальних програмах, а найбільшою мірою – у державних вимогах до навчальних досягнень учнів. Власне саме ця складова змісту дає чітку установку вчителям про те, що має бути результатом вивчення того чи іншого матеріалу.

У рефлексивному вимірі результати компетентної освіти можуть засвідчувати такі міркування учня:

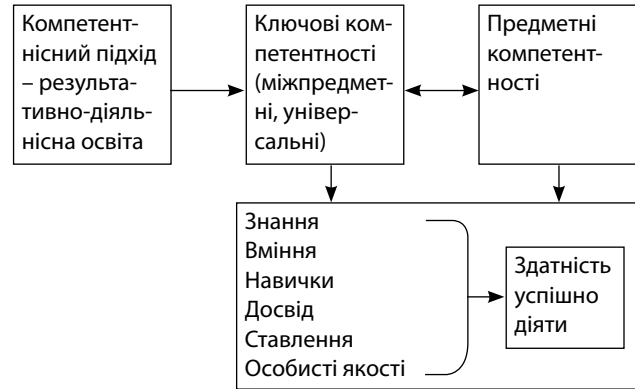

Схема 1. Взаємозв'язок між категоріями компетентного підходу

Знання	«Я знаю, що...»
Діяльність	«Я вмію це зробити... Я можу... Я роблю...»
Творчість	«Я створюю... Я придумую...»
Емоційно-ціннісна сфера	«Я прагну... Я хочу...»

Ключові компетентності потрібно формувати за допомогою спеціально підготовленого змісту, технологій і розвивально збагаченого середовища, яке має такі ознаки: відкритість, цілісність, емоційна комфортність, суб'єктність навчальної взаємодії.

Проілюструємо сутність ключових компетентностей на прикладі оволодіння учнями умінням учитися.

У документах Ради Європи узагальнений зміст цього уміння визначається так: навчатися

Таблиця 1

Категорії ключових компетентностей

1. Автономна діяльність	<ul style="list-style-type: none"> • здатність захищати та піклуватись про права, потреби, відповідальність за інших; • здатність складати та здійснювати плани, особисті проекти; • здатність діяти у широкому контексті
2. Інтерактивне використання засобів	<ul style="list-style-type: none"> • здатність інтерактивно використовувати мову, символіку, тексти; • здатність використовувати знання та інформаційну грамотність; • здатність застосовувати нові інтерактивні технології
3. Вміння функціонувати в соціально різноманітних (гетерогенних) групах	<ul style="list-style-type: none"> • здатність успішно взаємодіяти з іншими; • здатність співпрацювати; • здатність вирішувати конфлікти

Таблиця 2

Порівняльна характеристика знаннєвого і компетентнісного підходів

Суттєві ознаки порівняння	Знаннєвий підхід	Компетентнісний підхід
Мета	Формування всебічно розвинутої гармонійної особистості	Формування діяльної компетентної особистості
Формування змісту	Зміст навчання формується «від мети»	Зміст навчання формується «від результату»
Домінуюча позиція вчителя	Передає, навчає, формує; переважає <i>відтворення</i> знань, застосування на репродуктивному і пошуковому рівнях	<i>Інтеграція</i> ціннісної, мотиваційної, діяльнісної, знаннєвої складових навчання; <i>проектнування</i> і розв'язання життєвих ситуацій для формування предметних і ключових компетентностей
Домінуючі результати навчання	Цінності, <i>знання</i> , вміння, навички	<i>Суб'єктність</i> учіння, цінності, знання, вміння, навички, <i>способи діяльності</i> , ставлення

вчитись – це здатність виявляти послідовність і наполегливість у навчанні, вміння організувати власне навчання як індивідуально, так і в групах, зокрема ефективно управляючи часом та інформацією. Ця компетентність охоплює обізнаність з процесом, здатність долати складнощі задля успішного навчання. Вона передбачає набуття, обробку та засвоєння нових знань, умінь і навичок, а також пошук та використання рекомендацій. Уміння вчитись передбачає, що ті, хто вчиться, спираються на попередні знання та життєвий досвід, маючи на меті застосування знань, умінь і навичок у різних контекстах – удома, на роботі, в процесі навчання та професійної підготовки. Мотивація та впевненість є визначальними характеристиками компетентності особистості [3].

Людина, яка звикла самостійно вчитись, не губиться в новій пізнавальній і життєвій ситуації, не зупиняється, якщо немає готових рішень, не чекає підказування, а самостійно шукає джерела інформації, шляхи розв'язання. *Бо уміння вчитись змінює стиль мислення і життя особистості.*

У чому новизна цієї проблеми щодо шкільної освіти? Традиційно навчання учнів уміння вчитись у вітчизняній дидактиці зосереджувалося на формуванні в них загальнонавчальних умінь і навичок. Зокрема, у 80-х роках ХХ ст. набули поширення різні підходи до визначення змісту і структури цього уміння. Так, у працях Н.А. Лошкарєвої рекомендувалося на всіх уроках (відповідно до специфіки змісту предметів) формувати в учнів три групи умінь: організація навчальної праці, робота з книгою та іншими джерелами інформації, культура усного і писемного мовлення. Відомий дидакт І.Я. Лернер класифікував загальнонавчальні уміння на чотири групи: 1) організаційні; 2) практичні уміння; 3) інтелектуальні навчальні уміння; 4) психолого-характерологічні. Ю.К. Бабанський, засновник теорії оптимізації навчання, визначив три великі групи умінь: 1) навчально-організаційні; 2) навчально-інформаційні; 3) навчально-інтелектуальні. В.Ф. Паламарчук у книзі «Школа учит мыслить» обґрунтувала систему розвитку в учнів основної і старшої школи мислительних умінь. Для учнів початкової школи ми розробили програму «Формування загальнонавчальних умінь і навичок» (1986).

Сучасна ситуація розвитку освіти вимагає переосмислення мети, змісту і структури цього **уміння як інструменту особистісно орієнтованого навчання в умовах переходу до інформаційного суспільства**, що передбачає значно більшу увагу до результативної складової. Ми розуміємо ключову компетентність **«уміння вчитись» як складне інтегроване утворення, сутність і структура якого зумовлені метою його формування в контексті ідей компетентісної освіти**. Визначення функцій, структури ключової компетентності «уміння самостійно вчитись» зумовлене тим, як ми розуміємо: 1) сутність процесу самостійного учіння, його рушійні

сили; 2) які елементи є обов'язковими для структури ключової компетентності. Навчання, з нашого погляду, є цілеспрямованою, взаємопов'язаною діяльністю вчителя і учнів, яка включає мотивацію, цілепокладання, планування, підготовку та її здійснення (різні рівні складності), рефлексію і оцінювання результатів. Психологічною основою такого розуміння є визначення О.М. Леонтьєвим загальної структури діяльності людини, яка охоплює такі компоненти: 1) потребу, що зумовлює мету діяльності; 2) дії, операції для її досягнення; 3) пізнавальні процеси, що забезпечують реалізацію діяльності (увагу, пам'ять, сприймання тощо) [7]. Розуміючи навчальну діяльність як цілісний і водночас структурований багатофункціональний процес, який має поєднати особистісно і соціально значущі чинники, визначимо компоненти ключової компетентності (див. схему 2).

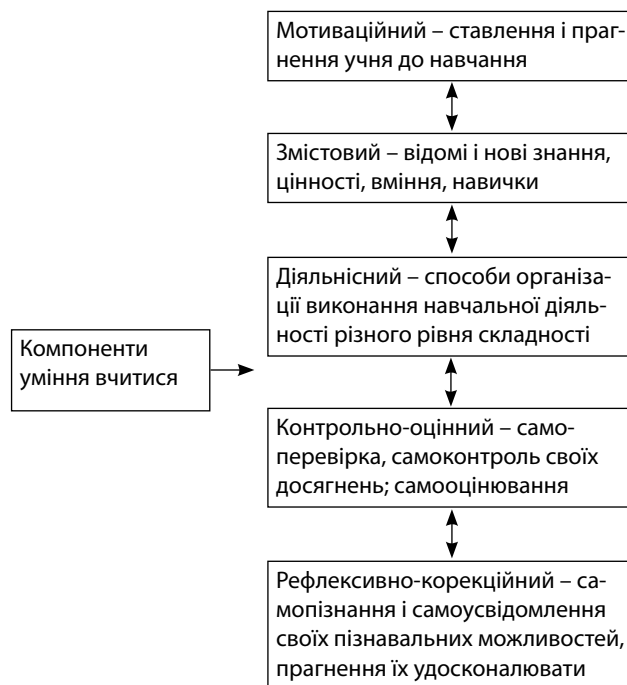

Схема 2. Компоненти ключової компетентності «уміння вчитись»

Відповідно до цієї структури учень, який вміє самостійно вчитись:

- сам визначає мету діяльності або приймає ту, яку ставить учитель;
- виявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль;
- організовує свою працю для досягнення результату;
- добирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі, виконання завдання;
- правильно використовує прийоми, виконує сенсорні, інтелектуальні або практичні дії, операції на репродуктивному і творчому рівнях;
- усвідомлює, аналізує свою діяльність і прагне її удосконалити;

• володіє уміннями і навичками самоконтролю і самооцінки.

Методологічну роль у формуванні вміння вчитися як ключової компетентності відіграє застосування *системного підходу*, який має бути реалізований різнопланово: 1) охоплення цим процесом усієї ланки освіти як за вертикаллю, так і за горизонталлю; 2) забезпечення цілеспрямованого формування усіх складових ключової компетентності на різному предметному змісті; 3) створення полісуб'єктного середовища впливів (зміст, система задач, ІКТ, проекти, інтерактив тощо); 4) поєднання сенсорного розвитку учнів з інтелектуальним і образним мисленням; 5) застосування моніторингового супроводу на всіх етапах формування; 6) складання і презентація портфоліо зростання.

В умовах особистісної орієнтації навчання виняткового значення набуває мотиваційний компонент учіння. «Головне міститься у тому, чим для самої людини стають ті думки і знання, які ми їй повідомляємо, ті почуття, які ми у неї виховуємо» [7, с. 237]. Мотиви учіння – глибоко особистісна індивідуальна якість, яка живиться цілепокладанням та зовнішнім і внутрішнім інтересом. Відомо, що у формуванні в учнів вміння вчитися найбільш значущою є мотивація, зумовлена інтелектуальною ініціативою, інтелектуальним почуттям, емоційним комфортом навчання. Цей аспект формування має бути системно забезпечений у всіх структурних компонентах учіння і засобах оцінювання руху учнів на різних етапах його сформованості.

Ефективним засобом формування вміння вчитися є застосування *задачного підходу*, який передбачає створення ситуацій розв'язання навчально-інтелектуальних, дослідницьких задач різного рівня складності. При цьому з співпраці з учителем та індивідуально відбувається аналіз учнями змісту задачі – способів її розв'язання – самоконтроль (з елементами рефлексії) одержаних результатів.

Ланцюжок таких міркувань створює інтелектуальну основу учіння, сприяє засвоєнню алгоритмів мислення. Діалогічність навчання також є інструментом суб'єктності учіння, евристичним прийомом, який активізує і структурує діяльність. Через діалог урізноманітнюється, індивідуалізується мотивація учіння, скорочується шлях до розуміння і застосування учнями продуктивних способів навчальної діяльності (точки здивування, вузлики розуміння, осягнення істини тощо).

Отже, *ключова компетентність «уміння вчитися» учнів* – складне інтегроване утворення (здатність), що об'єднує спеціально структуровану сукупність міжпредметних знань про способи діяльності, вміння, навички, ціннісні ставлення, надбання пізнавального і життєвого досвіду школярів. Сформовану здатність учні виявляють індивідуально у процесі самостійного розв'язання доступних дітям цього віку навчальних і життєвих задач та ситуацій.

Література

1. *Проблеми* якості освіти: теоретичні і практичні аспекти. Матеріали методологічного семінару АПН України. –К.: СПД Богданова А.М., 2007. – 336 с.
2. *Савченко О.Я.* Теоретичні підходи до визначення якості шкільної освіти / О.Я. Савченко // Шлях освіти. – 2006. – №4. – С. 2–6.
3. *Локшина О.І.* Становлення «компетентнісної ідеї» в європейській освіті / О.І. Локшина // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матер. методологічного семінару. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 19–33.
4. *Савченко О.Я.* Базова освіта – освіта для всіх : Регіональний форум у Варшаві / О.Я. Савченко // Освіта України. – 2000. – 1 березня (№9).
5. *Делор Ж.* Образование: необходимая утопия / Ж.Делор // Педагогика. – 1998. – №5 – С. 5–32.
6. *Компетентнісний* підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за ред. О.В. Овчарук. – К.: КІС, 2004. – 111 с.
7. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

Анотації

Олександра САВЧЕНКО

Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти

У статті розглянуто розвиток компетентнісного підходу в освіті, висвітлено роль ключових компетентностей як нового результату освіченості учнів та проілюстровано їх сутність на прикладі оволодіння школярами умінням вчитися.

Ключові слова: компетентнісний підхід, ключові компетентності, уміння вчитися.

Александра САВЧЕНКО

Ключевые компетентности – инновационный результат школьного образования

В статье рассмотрено развитие компетентностного подхода в образовании, раскрыта роль ключевых компетентностей как нового результата образованности учащихся и проиллюстрирована их сущность на примере овладения школьниками умением учиться.

Ключевые слова: компетентностный подход, ключевые компетентности, умение учиться.

Olexandra SAVCHENKO

Key competence – innovative result of school education

In the article the development of the competence-based approach in education is considered, the role of key competence as a new result of education of the pupils is opened and their essence on the example of mastering by schoolchildren ability to learn is illustrated.

Keywords: competence-based approach, key competence, ability to learn.